

MIJN erfenis

Philip Staal

Dit is een uittreksel. Het aantal pagina's is beperkt.

“ Luister goed en vergeet vooral niet dat echte verhalen verteld moeten worden. Als je ze voor jezelf houdt pleeg je verraad. ”

Rabbi Yisrael Baal Shem Tov

Mijn erfenis

ISBN 978-94-6301-102-0 (paperback)
ISBN 978-94-6301-105-1 (ebook)
Academische Uitgeverij Eburon, Delft,
www.eburon.nl

Foto omslag: Kinderhuis Vertrouwen 1945.
Marcel en Philip Staal, zesde respectievelijk achtste van rechts.
Omslagontwerp: Textcetera, Den Haag
Grafisch ontwerp: Studio Iris, Leende

Copyright © 2016 Philip Staal.
Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

Copyright © 2016 Philip Staal.
All rights reserved.

Without limiting the rights under copyrights reserved above, no part of this book may be reproduced by any means, graphic, electronic, or mechanical, including photocopying, recording, taping or by any information storage retrieval system without the prior written permission of copyright owner.

Mijn erfenis

Philip Staal

Uitgeverij Eburon
Delft 2016

Ter herinnering aan mijn ouders:

Isaac Staal

Anna Nathan (ook genaamd Cohen)

Aan alle oorlogswezen, hun kinderen en kleinkinderen

Voor mijn vrouw, zonder wie ik mijn zoektocht niet zou hebben overleefd

*Luister goed en vergeet vooral niet dat echte verhalen verteld moeten worden.
Als je ze voor jezelf houdt pleeg je verraad.*

—Rabbi Yisrael Baal Shem Tov (1698-1760)

Index

	Pagina
Proloog	9
Deel 1 – Roof	15
Deel 2 – Rechtsherstel	111
Deel 3 – Restitutie	201
Dankwoord	341
Lijst van gebruikte afkortingen	342

Proloog

In de jaren dertig en veertig van de vorige eeuw trachtten de nazi's het Joodse volk en het Jodendom te verdelgen. Deze verdelging wordt aangeduid met de termen *Holocaust* en *Sjoa*.

Holocaust komt van het Griekse woord *holókauston*, wat brandoffer aan een godheid, betekent.

Sjoa is Hebreeuws voor vernietiging, verdelging, ondergang.

Aangezien er gedurende de Tweede Wereldoorlog niets werd geofferd, aan welke godheid dan ook, maar alles gericht was op het verdelgen van het Jodendom, wordt in dit boek de term *Sjoa* gebruikt.

De Joden moesten verdwijnen, maar niet hun bezittingen. Alvorens de Joden te deporteren en te vermoorden in de concentratiekampen roofde de Duitse bezetter – met hulp van Nederlandse collaborateurs – hun bezittingen.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog is door de Duitsers voor op zijn minst 45 miljard euro, omgerekend naar nu, van de Nederlandse Joden gestolen. Na de oorlog stelde de regering zich tot taak de geroofde eigendommen aan de oorspronkelijke eigenaren terug te geven. Dit naoorlogse rechtsherstel is sinds 1990 onderwerp van omvangrijk onderzoek.

Als een van de ondertekenaars van de overeenkomst tussen de banken, de Amsterdamse beurs en de Joodse organisaties – waarin medio 2000 de teruggave van Joodse oorlogstegoeden werd geregeld – kwam ik in die periode tot het besef dat er door niemand ooit was gekeken naar het vermogensbeheer van de ruim 1.300 minderjarige Joodse oorlogswezen. Ik besloot zelf te onderzoeken wat er met de nalatenschappen van mijn ouders is gebeurd.

Hoe is het mogelijk dat zeventig jaar na de Tweede Wereldoorlog de strijd van de oorlogswezen voor een onafhankelijk onderzoek naar het vermogensbeheer van hun erfenissen zo ongelijk is en zo grimmig en moeizaam verloopt? In dit boek wordt het antwoord op die vraag gezocht in de fundamentele verschillen van inzicht over de aard en de wenselijkheid van een dergelijk onderzoek aan weerskanten van het strijdtoneel.

Mijn Erfenis verweeft mijn levensverhaal met historische feiten en wetenschappelijk onderzoek. De historische feiten en citaten in dit boek zijn

afkomstig uit *Roestvrijstaal*, Staal 2008, Eburon, Delft – een uitgebreide en degelijke wetenschappelijke studie op basis van historische documenten.

Mijn boek is het eerste dat de benarde situatie van de Nederlandse Joodse oorlogswezen beschrijft. Als zodanig is het ook van belang voor de geschiedenis van kinderopvang en de behandeling van trauma's bij oorlogskinderen. Daarmee voegt dit boek een uniek hoofdstuk toe aan de literatuur van de Sjoa en de gevolgen daarvan.

Deel één gaat grotendeels over mijn jeugd, deel twee over het naoorlogse rechtsherstel in Nederland en deel drie over de restitutie van de overgebleven Joodse activa, die in 2000 nog steeds aanwezig waren bij de financiële instellingen en de overheid. Het laatste deel – een persoonlijke noot betreffende mijn zoektocht – laat zien wat er gebeurd is met de vermogens van mijn broer en mij, evenals die van talloze andere oorlogswezen.

Dit boek is tevens mijn eerbetoon aan de wezen van de Tweede Wereldoorlog en onze vermoorde ouders.

Ik beschouw het als een eer dat ik samen met anderen de Joodse gemeenschap mocht vertegenwoordigen en zodoende een klein steentje kon bijdragen aan de restitutie van Joods bezit in de periode 1997-2005.

Een onderzoeker is altijd afhankelijk van de bronnen die hem ter beschikking staan. Het werd me vrij snel duidelijk dat het niet ontbrak aan bronnen over roof en rechtsherstel.

Van alle informatie die ik bezit, heb ik slechts een klein deel in dit boek verwerkt. Het gebruikte en geanalyseerde bronnenmateriaal is uiteraard een persoonlijke keuze geweest. Alle duizenden pagina's tellende documenten zijn te zien op mijn internetsite: www.staal.bz/ zodat iedereen de betrouwbaarheid van het bronmateriaal kan controleren.

Niet van alle voorvallen in dit boek heb ik destijds nauwkeurige aantekeningen gemaakt, waardoor ik nu en dan moest afgaan op mijn herinneringen. Al deze gebeurtenissen heb ik naar eer en geweten opgeschreven. De verantwoordelijkheid hiervoor berust enkel en alleen bij mij.

Dit boek begint in de Tweede Wereldoorlog met het feit dat mijn broer en ik ons leven danken aan mensen die uit vrije keus hun eigen leven in gevaar brachten door Joden te redden. Dit boek begint ook met het feit dat 'goedwillende' Nederlanders de bezetter op de hoogte brachten van de onderduikplannen van Isaac en Anna, onze ouders, met als resultaat hun deportatie naar Sobibor. Mijn broer en ik hebben ons leven te

danken aan de eerste groep, de helden. Dat wij beroofd werden van onze dierbaren is mede te wijten aan de tweede groep Nederlanders.

Na de oorlog waren veel kinderen hun ouders kwijt. De Joodse gemeenschap in Nederland moest een bittere strijd voeren om deze kinderen terug te brengen in een Joods milieu. Eveneens wil ik hier vermelden dat Joodse instanties, met grote inzet en liefde voor de medemens, zich over de oorlogswezen hebben ontfermd. Deze instellingen zorgden voor onderdak van de minderjarige wezen, namen de opvoeding voor hun rekening en voorzagen in hun materiële noden. Daarbij kregen de Joodse voogdij-instellingen weinig steun van de Nederlandse overheid.

Maar dit boek gaat bovenal over het vermogensbeheer van de oorlogswezen door hun voogden. Over het feit dat de regering in de jaren negentig van de vorige eeuw opdracht gaf het naoorlogse rechtsherstel te onderzoeken. Over het feit dat destijds (bijna) alle financiële instanties werden onderzocht. En over mijn ontdekking dat de Joodse voogdijinstellingen niet werden onderzocht.

Doordat ik als peuter en kind tijdens en na de Tweede Wereldoorlog werd beroofd van mijn aardse bezittingen, zowel materiaal als immaterieel en geconfronteerd werd met het ultieme kwaad, kan ik niet langer geloven in een door God verordonde orde en moraal. Ik wil niet aanvaarden dat de God van Abraham, Isaac en Jacob, van Sarah, Rachel en Lea, dit heeft bedacht en gewild. Zou hij dit wel gewild hebben, dan was de Almachtige niets minder dan een duivel. Mijn conclusie is dat het kwaad in de mens zit. De mens is zijn eigen duivel. In deze wereld kunnen mensen kiezen tussen goed en kwaad. Het is aan de mens om tegen de slechte krachten, bekend als de 'Yetzer hara', te vechten.

Dit inzicht kreeg ik niet doordat ik mij ervan bewust werd dat de wereld zweeg terwijl Joodse gezinnen van al hun aardse bezittingen werden beroofd, uit hun huizen gezet, gedeporteerd en uiteindelijk vermoord in vernietigingskampen. Evenmin kreeg ik die gevoelens door de vervloekte Duitse bezetters met hun nazistische rassenwaan en ook niet door de verhalen die de overlevenden van de kampen vertelden over de Joodse Raad en hun medegevangenen. Medegevangenen die bereid waren om voor een stuk brood te liegen, andere gevangenen te verraden, te stelen. Kortom, hun ziel verkochten aan de duivel om hun eigen overlevingskansen te vergroten. De drang van de mens tot overleven leidt tot dit soort

gedrag. Het is het survivalinstinct van het oerdier. De Spreuken der Vaders is hierop van toepassing:

‘Oordeel niet over uw naaste totdat gij gekomen zijt op zijn plaats. Versmaad geen mens en acht geen zaak onmogelijk, want er is geen mens die zijn uur niet heeft en er is geen zaak die zijn plaats niet heeft.’

Mijn inzicht dat het kwaad in de mens zit, kreeg voeding en groeide alleen maar tijdens mijn onderzoek naar de roof tijdens de oorlog en het naoorlogse restitutiebeleid van de Nederlandse regering en de financiële instituten. Verraders beroofden de Joden van hun onderduikadres. Nederlanders brachten de Duitse bezetter op de hoogte van onderduikplannen met als resultaat deportatie – van onder andere mijn ouders – naar kampen in Oost-Europa. Ik kwam ook tot dit inzicht door het naoorlogse gedrag van sommige regenten die de vermogens van minderjarige oorlogswezen beheerden en bewust veel geld ‘verdienden’ aan het leed van de oorlogsslachtoffers, waardoor hun verdriet onherstelbare vormen aannam. Dat het handelen van de regenten (gedeeltelijk) in overeenstemming was met de destijds geldende wetten, maakt het er niet eenvoudiger op hierover te oordelen. Deze naoorlogse wetten, met als doel het Nederlandse rechtsverkeer zo snel mogelijk te herstellen, gingen vaak ten koste van het rechtsherstel van de Joden.

Oordelen over het naoorlogse rechtsherstel, met als ijkpunt de vandaag geldende normen, kan niet anders luiden dan: ‘het naoorlogse rechtsherstel faalde. Het rechtsherstel van de Joodse oorlogswezen was catastrofaal.’

Joods Maatschappelijk Werk (JMW) treft hiervoor geen blaam. Het vermogensbeheer van de Joodse oorlogswezen had immers al plaatsgevonden voordat JMW de vermogensopvolger van de voogdijinstellingen werd. JMW is niet verantwoordelijk voor de daden van de voormalige voogdijinstellingen. Echter, door zijn handelen tussen eind vorige eeuw en begin deze eeuw is JMW wel (moreel) medeplichtig geworden.

Tijdens mijn onderzoek stuitte ik op allerlei onverwachte hindernissen. Zoals de weigering van Hans Vuijsje, directeur JMW, om mij toegang te geven tot hun archieven. En Harry van den Bergh, voorzitter JMW, beriep zich in een door mijn broer en mij aangespannen rechtszaak op verjaring.

Maar Hans en Harry, ik heb nieuws voor jullie: Morele claims verjaren niet. Sommige zaken verjaren nooit!

Juridisch en financieel handelde JMW juist. Maatschappelijk-ethisch gezien faalde JMW monsterlijk.

Tijdens mijn speurtocht kwam ik tot het besef dat de werkelijkheid veel traumatischer en omvangrijker is dan ik in mijn stoutste dromen had kunnen vermoeden.

Als baby beging ik geen andere ‘misdaad’ dan domweg als Jood ter wereld te komen. Het was mijn pech dat dit in Nederland gebeurde.

Philip Staal
www.staal.bz

Deel 1

De Roof

1 Een onverwachte ontmoeting

Op een mooie zomerdag in 1941, vrijdag 13 juni, werd ik geboren in het Israëlitisch ziekenhuis te Amsterdam, voorheen ook wel het Jeruzalem van het westen genoemd. Vrijdag de dertiende. Mevrouw Monnickendam, een vroedvrouw in het hospitaal, hielp mij uit de baarmoeder van Anna Staal en legde mij in haar armen.

Het duurde lang, tot de winter van 1985, voordat ik mijn vroedvrouw in het concertgebouw van Tel Aviv weer ontmoette. Niet dat ik haar herkende, want het was per slot van rekening 44 jaar na mijn eerste traumatische ontmoeting met haar. Huilend was ik van de veilige buik van mijn moeder naar de onveilige wereld van toen overgegaan. Tijdens de hernieuwde ontmoeting met mijn vroedvrouw was ik een getrouwd man en vader van vier kinderen.

Mijn vrouw Henneke en ik hadden al jaren, samen met twee stel vrienden een abonnement op een reeks concerten. In 1985 had één paar het abonnement opgezegd. Een ouder echtpaar, mij verder niet bekend, nam hun plaats in. De nieuwkomers merkten al snel dat ik Nederlands sprak met Henneke. In de pauzes van de daaropvolgende concerten spraken we geregeld met hen. Hij was arts geweest in Amsterdam en besloot na zijn pensionering naar Israël te emigreren.

Zoals dat gaat als je nieuwe mensen ontmoet, spraken we over van alles en nog wat. Op een zeker moment vroegen ze: ‘Hoe hebben jullie de oorlog overleefd?’

‘De oorlog?’

Ik vocht in de Zesdaagse oorlog, in de Jom Kippoer-oorlog en Shalom Hagalil in Libanon. Ook heb ik de Golfoorlog meegemaakt en de Intifada. Maar als Nederlanders in Israël het over ‘de oorlog’ hebben, is het voor iedereen duidelijk dat de Tweede Wereldoorlog wordt bedoeld. De vrouw van de arts begon mij schoorvoetend vragen te stellen. Uit beleefdheid vertelde ik haar over mijn jeugd, mijn ouders en grootouders. In de pauze van elk volgend concert werden haar vragen steeds specifiek, vragen die alleen iemand kon stellen die mijn familie had gekend. Op een gegeven moment begreep ik dat het retorische vragen waren. Ze wist de antwoorden al. Zocht ze naar een bevestiging of ik degene was die ze voor zich

dacht te hebben? Het heeft vele concerten en nog veel meer vragen en antwoorden geduurd voordat ze het raadsel oploste en zei: 'Dan ben ik je vroedvrouw geweest.'

2 **Uitstel van executie**

Mijn ouders trouwden op 14 september 1938. Isaac Staal was diamantwerker van beroep en had zich tijdens de grote crisis van de jaren dertig toegelegd op het bewerken en beschilderen van sierlampen. Hieruit ontstond de Electriche Lampenkappenindustrie Modern, een bedrijf met meerdere werknemers. Zijn hobby was het schilderen van allerlei tafereeltjes, die hij in zijn atelier inlijstte.

Anna Nathan bracht meubilair, schilderijen, etsen, sieraden en tapijten mee in het huwelijk. Een van de kunstwerken was een stilleven van de beroemde Duitse schilder Hanns Fay.

Een paar weken later verhuisde het nieuwe paar naar een comfortabele zeskamerwoning met keuken en kelder aan de Plantage Muidergracht in de Amsterdamse Jodenbuurt. De kelder van dit pand was drie huizen breed. Het maakte de woning uitermate geschikt om ook als werkplaats voor de fabriek en als atelier te dienen.

In dit herenhuis woonden zij met hun kinderen. Mijn broer Marcel werd op een vrijdag in september 1939 geboren en ik op dezelfde dag in juni 1941. Ook de ouders en grootouders van Isaac en Anna waren in Nederland geboren.

Isaac had een goedlopende zaak. Zijn kapitaal was het bedrijf dat de bezetter in 1942 onteigende. Het vermogen was belegd in diamanten, schilderijen, goud en effecten. Voordat de nazi's zijn zaak liquideerden, sluisde hij veel geld weg. Deze contanten gaven hem de mogelijkheid om zijn familie te vrijwaren van tewerkstelling en deportatie naar de vernietigingskampen. Bijvoorbeeld door een onderduikadres te regelen of met diamanten en kostbare sieraden 'Sperr-stempels' te kopen, die naast het Jodenstempel werden geplaatst in het persoonsbewijs. De stempels gaven recht op vrijstelling van deportatie 'bis auf weiteres' (tot nader order).

Het viel Anna en Isaac op dat steeds meer Joodse bureaus uit hun omgeving verdwenen. Sommigen werden door de Nederlandse politie uit huis gehaald, iets wat niet onopgemerkt aan de buurt voorbij ging. Er werd op de deur gebonsd, bevolen, geschreeuwd en met knuppels geslagen. De huizen van gedeporteerde Joden kregen nieuwe, niet-Joodse,

bewoners toegewezen. Dat gebeurde door makelaars, die het bezit en de woningen van gedeporteerde Joden beheerden.

De 'Jodenjagers' bij de Nederlandse politie kregen goed betaald, maar het was vooral de haat tegen de Joden die hen dreef. Ze werkten bij speciale politiediensten die maar één doel hadden: zoveel mogelijk Joden arresteren, desnoods met grof geweld, en ze vervolgens overdragen aan de Duitse Sicherheitsdienst.

Maar er waren ook Joodse families die in alle stilte plotseling verdwenen waren. Dat gebeurde meestal middenin de nacht. Onopgemerkt vertrokken ze. Niemand wist waarheen. Zij besloten onder te duiken.

3 Joden niet gewenst

Omdat ik voor een vergadering in Nederland ben, kan ik op 25 februari 2005 de herdenking van de Februaristaking van 1941 bijwonen bij het monument van de Dokwerker op het Jonas Daniël Meijerplein te Amsterdam. De bijeenkomst begint om vijf uur 's middags met het luiden van de klokken van de Zuiderkerk. Job Cohen, de burgemeester van Amsterdam en lid van de Partij van de Arbeid, is een van de sprekers. Op zulke plaatsen dwalen mijn gedachten altijd af naar mijn jeugd.

Ik hoor de toespraken, maar de inhoud dringt niet tot me door. Cohen's toespraak lees ik later. Opvallend is dat hij dezelfde toespraak eerder hield tijdens een bijeenkomst van de vakbond, maar dan met een verwijzing naar de rol van de Communistische Partij Nederland in 1941. *Cohen vond het schijnbaar politiek correct en verstandiger dit niet op deze herdenking te melden*, mijmer ik. Cohen eindigt met de woorden: 'Alleen schouder aan schouder, ook nu, kunnen wij tegenstellingen het hoofd bieden, intolerantie tegen gaan en discriminatie bestrijden. Schouder aan schouder, nooit meer racisme.' Ook bedankte de burgemeester de aanwezigen voor hun aandacht. Dat laatste was duidelijk niet voor mij bedoeld.

Geboren in Amsterdam, dacht ik aan *Mokum*, zoals Amsterdam ook wel genoemd wordt. In Mokum, het Hebreeuwse woord voor plaats, leefden sinds vier eeuwen, vanaf de Spaanse inquisitie tot de Tweede Wereldoorlog, veel Joden. Zij waren geïntegreerd in de Nederlandse samenleving. Dat veranderde snel. Vanaf 1941 trof de Duitse bezetter steeds hardere en beperkende maatregelen tegen de Joden. De *Nationaal Socialistische Beweging* (NSB) deed daar gretig aan mee.

Het verstoren van de openbare orde tolereerde de bezetter niet. De wraakacties waren gruwelijk en hadden als doel de 'orde' te herstellen en verzetsdaden te ontmoedigen. Geweld op straat tegen de Joden daarentegen werd niet alleen getolereerd, maar zelfs aangemoedigd. De geüniformeerde troepen van de NSB traden steeds harder op. Ze provokeerden de Joodse buurten, gooiden ramen in en dwongen café-eigenaren plakkaats op te hangen met de tekst 'Joden niet gewenst.' Dit leidde tot diverse opstootjes in de omgeving van het Rembrandtplein. Vrijwel iedere dag werd er gevochten.

Isaac keek op 11 februari 1941 met zijn hoogzwangere vrouw door het raam van hun huiskamer naar de stille Plantage Muidergracht. Even later werd hun rust verstoord. Ze hoorden lawaai op straat. Eerst heel zachtjes, amper waarneembaar. Daarna kwam het lawaai van opgewonden schreeuwende mannen steeds dichterbij. Het duurde even voordat ze beseften dat het een legereenheid was, die luid zingend door de Plantage Middenlaan marcheerde, richting de Hollandse Schouwburg liep, daarna de Nieuwe Herengracht overstak en via de Amsterdamse Jodenbuurt oprukte naar het Waterlooplein. Aan hun uniformen zag Isaac dat het een groep NSB'ers was. Hij mompelde: 'Die zijn gekomen om Joden in elkaar te slaan. Dat is de reactie van de moffen op de onlusten van de laatste dagen in onze buurt'.

De volgende dag vertelde Peter Dierdorp, de huisbaas van Isaac en Anna, dat een gewaarschuwde communistische knokploeg de Joden meteen te hulp was geschoten.

'Ze sloegen met wapenstokken, ploertendoders en ijzeren staven. Ook werd gebruik gemaakt van flessen met bleekwater. Sommige getuigen verklaarden dat er geschoten werd.'

Na afloop van het gevecht, dat slechts enkele minuten duurde, bleef Hendrik Koot, een NSB'er die actief was binnen de Weerbaarheidsafdeling, op straat liggen. Hij was buiten bewustzijn geslagen en overleed een paar dagen later in het Binnengasthuis aan zijn verwondingen. Zijn begrafenis op Zorgvlied te Amsterdam greep de NSB met veel publicitair geweld aan om aandacht te vragen voor het haar aangedane onrecht. Zo beweerde de NSB in publicaties dat Koot op beestachtige wijze was vermoord. Diens lichaam zou ontelbare wonden hebben vertoond. Een Jood zou gebogen over de liggende Koot diens met bloed besmeurde lippen hebben afgelikt. Koots neus en oren zouden afgebeten zijn. Zijn dood was zogenaamd ingetreden door het doorbijten van het strottenhoofd. Het bleek allemaal propaganda van de NSB te zijn. In werkelijkheid troffen Nederlandse politiemannen Koot aan met slechts één verwonding.

Dit klinkt niet goed, er is een pogrom op komst,' zei Isaac tegen Anna. 'Kom, neem ons kind mee. We gaan een paar dagen in de Okeghemstraat logeren. Zodra de rust in onze buurt is teruggekeerd gaan we weer naar huis.'

Isaac kreeg gelijk. De dood van de Nederlander Koot was voor de Duitsers aanleiding om eens goed orde op zaken te stellen. Nog geen week later volgden twee razzia's. De Duitsers traptten de deuren van Joodse woningen in, lieten bloedhonden los en ranselden Joodse mannen naar het Jonas Daniël Meijerplein. Ruim vierhonderd van hen, in de leeftijd van 18 tot 35 jaar, werden naar de concentratiekampen Buchenwald en Mauthausen gedeporteerd waar ze binnen een jaar bezweken aan mishandelingen en ontbering.

De mensenjacht in de Amsterdamse Jodenbuurt, die leidde tot hevige verontwaardiging bij de bevolking, was de directe aanleiding tot de Februaristaking. Krap twee weken na de razzia's vond op de Noordermarkt een korte openluchtbijeenkomst plaats, waaraan talrijke gemeentearbeiders deelnamen. Dirk van Nimwegen, werkzaam bij de Amsterdamse stadsreiniging aan de Bilderdijkstraat, was door de leiding van de illegale Communistische Partij Nederland aangewezen om die avond de verzamelde leden toe te spreken en ze op te roepen in staking te gaan. Bijna vierhonderd arbeiders kwamen in het diepste geheim naar de Noordermarkt. Dirk wist dat hij maar kort kon spreken, hooguit een paar minuten. Hij stond op de van aarde en hout opgetrokken schuilkelder en sprak zonder microfoon klare en duidelijke taal: 'Deze terreur tegen onze Joden mogen wij niet onbeantwoord laten. Morgen moet er gestaakt worden kameraden.'

Er was moed voor nodig. Dirk van Nimwegen wist wat voor straf er op zijn oproep kon volgen. Zwijgend gingen de verzamelde mensen naar huis. Onder hun jassen verborgen ze de manifesten met de oproep 'Staakt, staakt, staakt', die ze de volgende ochtend op hun werk moesten verspreiden.

Het werd een succes. Amsterdam staakte. De tram verdween uit het stadsbeeld, de reiniging ging plat. Bij de scheepsbouw werd het werk gestopt, de meisjes op de ateliers gingen naar huis en de bouwwerken liepen leeg. In twee dagen groeide het uit tot een massaal protest, gevolgd door meer dan 300.000 ambtenaren, arbeiders, winkeliers, studenten en scholieren in Amsterdam en omgeving. Het werk lag stil, de staking breidde zich uit naar andere plaatsen in Noord-Holland en Utrecht. Dat was het antwoord van de Amsterdamse arbeidersbevolking op de terreur tegen de Joden. Geen racisme en antisemitisme in onze stad. Het was een signaal van nationaal verzet tegen de bezetters.

De verrassing bij de Duitsers was groot. Nooit eerder werd er tegen antisemitisme en Jodenvervolgingen gestaakt. De bezetter herstelde zich snel en greep hard in om de staking te beëindigen. Er vielen negen doden en vele zwaargewonden. Arrestaties en executies volgden. Talloze stakers werden gevangengenomen. Ook Dirk van Nimwegen werd gearresteerd, maar ontsnapte aan deportatie. Na twee dagen was de staking, onder druk van het Amsterdamse gemeentebestuur en met de hulp van de Amsterdamse brandweer en politie, voorbij. De deelnemende steden kregen hoge boetes opgelegd door de Duitsers. Amsterdam moest 15 miljoen gulden betalen. De jacht op leden van de Communistische Partij Nederland werd geopend. Een geplande nieuwe staking kon hierdoor niet doorgaan. De systematische verwijdering van de Joden uit de samenleving, hun beroving, ontrechting en deportatie naar de concentratiekampen ging ongehinderd door.

Isaac Staal werd in de zomer van 1942 mede-exploitant van rusthuis Herzberg aan de Van Eeghenstraat 57 te Amsterdam. Hij meende dat deze nieuwe werkzaamheden hem voor deportatie zouden behoeden. De nazi's hielden de schijn op dat ze alleen geïnteresseerd waren in mensen die voor ze in Duitsland konden werken. Zieken en andere hulpbehoevenden lieten ze voorlopig met rust. Deze nieuwe functie bezorgde mijn vader inderdaad een 'Sperr-stempel'. In het voorjaar van 1943 werd dit huis echter, op bevel van de Duitse politie, door de dienstvaardige Amsterdamse politie binnengevallen. Alle bewoners en ook het personeel werden afgevoerd. Het toeval wilde dat Isaac op dat moment niet in het tehuis aanwezig was. Zo kreeg hij uitstel van executie. Door dit voorval begrepen mijn ouders dat de toestand voor hun gezin kritiek was geworden. Ze gingen op zoek naar een veilig onderkomen.

Voor ouders met kleine kinderen was het een moeilijke, zo niet onmogelijke taak een onderduikadres te vinden. Voor een echtpaar alleen was het makkelijker en voor jonge kinderen en baby's nog eenvoudiger, vooral als ze blond waren en er niet Joods uitzagen.

Isaac en Anna dubden maandenlang of ze mijn broer en mij aan vreemde mensen moesten toevertrouwen om zelf op een ander adres onder te duiken. Dat was uiteindelijk hun plan.

In de late avond van vrijdag 21 mei 1943 was het zover. Anna hoorde de zachte klopjes op de deur het eerst. Haar hart bonsde wild, ze knikte naar Isaac, ze omarmden elkaar en luisterden beiden gespannen of dit het afgesproken signaal was.

‘Doe maar open, het is goed volk’, fluisterde tante Cor, een niet-Joodse schoonzuster van Anna’s vader.

‘Waar zijn mijn schatten, we moeten het kort houden. Over vijftien minuten moet ik op de afgesproken plek in Amsterdam zijn.’

‘Ze slapen nog, ik zal ze wakker maken. Hier is een kleine tas met wat speeltjes en een teddybeer voor ze,’ zei Anna.

Marcel en ik zagen tante Cor en oom Jaap geregeld. Soms logeerden we een paar dagen bij hen. Daarom was afgesproken dat Cor ons vanuit het ouderlijk huis zou meenemen naar een door de ondergrondse aangegeven plek in Amsterdam.

Versuft van de slaap werden we met een laatste knuffel van papa en mama in de armen van tante Cor gestopt. Ze ging zachtjes de deur uit, stapte met de twee peuters op de fiets en verdween in de stille, donkere nacht.

Aangekomen op de aangewezen plek, niet ver van de Plantage Muidergracht aan de rand van de Jodenbuurt, stond Daan op tante Cor, mijn broer en mij te wachten. De volgende dag zou hij ons naar zijn zuster Dina Hendrika van Woerden-Vingerhoets in Soest brengen.

4 Oorlog

Twee dagen na de Duitse inval in Polen verklaarden het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk de oorlog aan Duitsland. De Tweede Wereldoorlog was een feit. Wederom verklaarde Nederland neutraal te zijn. Het hielp weinig. Ons kleine landje werd, net als België en Luxemburg, op vrijdagochtend 10 mei 1940 aangevallen. De Duitsers liepen het slecht bewapende Nederlandse leger onder de voet. Bij de Afsluitdijk, de Grebbeberg en de Moerdijkbrug bood het leger enige weerstand. Na drie dagen droeg minister Max Steenberghe, uit naam van de koningin en het kabinet, het regeringsgezag in Nederland over aan de opperbevelhebber van het Nederlandse leger. Dezelfde dag vluchtte koningin Wilhelmina, samen met het Nederlandse kabinet, naar Londen. Kroonprinses Juliana en haar twee dochtertjes, Beatrix en Irene, waren al een dag eerder via Groot-Brittannië naar Ottawa uitgeweken.

Vier dagen na de inval voerden de Duitsers het bombardement op Rotterdam uit, met circa 800 doden en 78.000 daklozen tot gevolg. Het Duitse dreigement dat dit ook met andere steden zou gebeuren, te beginnen met Utrecht, leidde tot de capitulatie van Nederland. Een dag later tekende generaal Winkelman in het dorpje Rijsoord de capitulatie. Seyss-Inquart werd Rijkscommissaris van het door Duitsland bezette Nederland. In de Ridderzaal werd hij officieel door Duitse generaals van de Wehrmacht en Nederlandse ambtenaren ingehuldigd. Vanaf die dag was hij verantwoordelijk voor het bestuur in Nederland.

De overplaatsing van Seyss-Inquart van Wenen naar Den Haag zagen velen als een degradatie. Daarvoor was hij korte tijd bondskanselier en daarna rijksstadhouder geweest van het geannexeerde Oostenrijk. Seyss-Inquart stond bij Duitse autoriteiten bekend als gematigd als het ging om het oplossen van het 'Joodse probleem' in Wenen. In Nederland toonde hij zijn meerderen in Duitsland dat ze ongelijk hadden. Hij kreeg al snel de bijnaam zes en een kwart, omdat hij mank liep.

Als Reichskommissar für den besetzten Gebiete in die Niederlande begon Seyss-Inquart onmiddellijk met het zenden van dwangarbeiders naar Duitsland.

Tot 1942 was arbeidsdienst in Duitsland vrijwillig, maar werd in feite door de regering afgedwongen. Na de Februaristaking deed Seyss-Inquart zijn masker pas echt af. Hij trad hard en fanatiek op tegen het Nederlandse verzet en

stelde de verplichte arbeidsdienst in. Hij maakte dankbaar gebruik van de Sicherheitspolizei, de Sicherheitsdienst, de Nederlandse politie en ambtenaren om het ontduiken van zijn bevelen te voorkomen. Meer dan 500.000 Nederlandse arbeiders werden naar das Deutsche Reich weggevoerd. Een heel klein deel ging vrijwillig.

Seyss-Inquart oefende het economische bestuur over Nederland uit zonder acht te slaan op de bepalingen van de Haagsche Conventie, die hij als achterhaald beschouwde. Op uitgebreide schaal liet hij publieke en privé-eigendommen in beslag nemen. Een van de eerste stappen was het invoeren van een aantal discriminerende en economische maatregelen tegen Joden. De bezetter kreeg daarbij steun van manipulerende Nederlandse ambtenaren en financiële instituten. Daarna volgden verordeningen. Joden moesten zich verplicht laten registeren, moesten de gele Davidsster dragen en werden gedwongen om in getto's te leven. Voor de roef op de Joden bedacht Seyss-Inquart een min of meer sluitend 'juridisch' systeem, dat van toepassing werd verklaard op alle Joodse bezittingen.

Bovenal was hij verantwoordelijk voor de deportatie van honderdzevenduizend Nederlandse Joden, 245 Sinti en Roma en enkele tientallen verzetsstrijders naar concentratie- en vernietigingskampen. Slechts tweeduizend van hen keerden terug.

5 De Joodsche Raad

Na de rellen van februari op het Amsterdamse Rembrandtplein en in de nabijgelegen Jodenhoek riep het Duitse gezag enkele vooraanstaande Joden bij zich met als doel het vormen van een Raad voor Amsterdam. Deze 'Joodse Raad' moest de rust en de orde helpen herstellen. Deze instantie vertegenwoordigde de Joden bij de Duitse bezetter en moest ervoor zorgen dat de Joden de bevelen van de bezetter opvolgden. De bekende diamanthandelaar Abraham Asscher, de voorzitter van de Nederlands-Israëlitische Hoofdsynagoge, en de hoogleeraar prof. Dr. David Cohen namen gezamenlijk het voorzitterschap op zich. Ze hadden vóór de oorlog al samengewerkt ten behoeve van Joodse vluchtelingen. Op 13 februari 1941 kwam de Joodse Raad, bestaande uit twintig man, bijeen. De voorzitters drongen erop aan dat de Joden hun wapens zouden inleveren. Ze wilden dat de Joodse gemeenschap ondanks de moeilijke omstandigheden een zo normaal mogelijk leven kon blijven leiden. Het orgaan van de Raad werd, uiteraard met goedkeuring van de bezetter, Het Joodsche Weekblad. Dit blad zou vanaf voorjaar 1941 tot najaar van 1943 de spreekbuis zijn waarmee de Duitse bezetter zijn bevelen aan de Joodse gemeenschap in Nederland meedeelde.

De bezetter droeg steeds meer bevoegdheden over aan de Joodse Raad, waardoor niet alleen haar macht geleidelijk toenam, maar de organisatie ook in omvang groeide. Bestond de Raad bij de oprichting uit twintig notabelen, in het voorjaar van 1943 was het aantal medewerkers uitgegroeid tot ruim achtduizend. Op verschillende locaties ontstonden afdelingen, onderafdelingen en commissies. De Joodse Raad groeide uit tot een Staat in de Staat. Ze zou kunnen worden omschreven als de regering van de Nederlandse Joden. Deze 'regering' bezat weliswaar alleen een uitvoerende macht. De wetgevende macht was uiteraard het alleenrecht van de Duitse bezetter. De Joodse Raad werd ongemerkt langzaam maar zeker medeplichtig gemaakt aan de Duitse plannen. De Joden in Nederland werden geregistreerd en geïsoleerd van de rest van de bevolking.

Een direct gevolg van de Duitse bezettingspolitiek was de oprichting van het Joods Lyceum in Amsterdam. Joodse kinderen werden eind 1941 van hun scholen verwijderd en mochten alleen onderwijs volgen aan het Lyceum aan de Voormalige Stadstimmertuin in Amsterdam. De bekendste leerling was Anne

Frank. De bekende historicus Jacques Presser was een van de docenten. Hij schrijft in zijn boek 'Ondergang, de verdelging van het Jodendom 1940-1945':

Het Joods Lyceum was een normale school met laatkomers, met ondeugende kinderen, met strafwerk, met absenten. Maar op deze school waren absenten toch werkelijk apart. Het was iets anders dan zomaar een dagje niet op school zijn. Na ongeregelde uren in de stad waren er de volgende dag lege plekken in de klaslokalen. De kinderen keken dan zwijgend naar de plaatsen waar eerst hun vriendjes of vriendinnetjes zaten. In een paar seconden maakten ze duidelijk wat er die nacht gebeurd was. Kijkend naar een leeggekomen plaats maakte een klasgenoot soms een zwaai met het handje. Dat betekende ondergedoken. Of hij pakte een tafelpoot vast wat weergaf te zijn opgepakt. Deze pantomime werd iedere keer opnieuw uitgevoerd.

Tegen het eind van het schooljaar van 1942 kwamen de leerlingen feestelijk bijeen voor de promotie. Samen met de docenten wachtten ze op de spreker, prof. David Cohen, de voorzitter van de Joodse Raad. Zeer tegen zijn gewoonte in was hij niet op de afgesproken tijd aanwezig. Nadat Cohen eindelijk was gearriveerd en de leerlingen had toegesproken, zei hij geëmotioneerd en zonder uitleg te geven, tegen Jacques Presser: 'Elk uur dat deze oorlog langer duurt is verschrikkelijk.' Pas later vernam Presser de reden van de late komst van de voorzitter. Vlak voor zijn komst naar het Lyceum vernam Cohen dat de deportatie binnenkort van start ging. De deportaties kostten het leven aan circa 105.000 Nederlandse Joden.

Adolf Eichmann in Berlijn bepaalde het tijdschema van het aantal te deporteren Joden. De Nederlandse politie in Amsterdam voerde de razzia's uit met de hulp van de lokale brandweer. De eerste grote razzia vond in juli 1942 plaats in het centrum van Amsterdam en Zuid. Hiermee begon de laatste fase van de Endlösung der Judenfrage. De eerste treinen met Nederlandse Joden vertrokken op 15 en 16 juli van Westerbork naar Auschwitz. Pogingen van de Joodse Raad om het aantal te deporteren Joden te verminderen, leverden niets op. Wel stond de bezetter toe dat de Raad een systeem van vrijstellingen opzette. De Raad moest zelf medewerkers selecteren, die voor een 'Sperr-stempel' in aanmerking kwamen. Een ware stormloop op de Joodse Raad was het logische gevolg. Eichmann was niet tevreden over het aantal deportaties. Het moesten er

meer worden. De bezetter gaf de raad de opdracht het quorum aan te vullen. De Joden moesten nu zelf bepalen wie er op de deportatielijst kwam te staan. Dit is ongetwijfeld een van de meest afschuwelijke, wreedaardige en onmenselijke daden van de Duitse bezetter.

Om erger te voorkomen, zo meenden de voorzitters van de Joodse Raad, bleven ze de vrijwillig op zich genomen 'functie' uitoefenen.

Na de start van de deportaties van de Joden besloot de Centrale Commissie in haar vergadering van 31 juli 1942 dat het haar plicht was degenen die weg moesten zoveel mogelijk te helpen. Hiervoor werd de afdeling Hulp aan Vertrekkenden in het leven geroepen, met Sam Roet als financiële beheerder. Hij was als adviseur en hoofdinspecteur van de Commissie ter behandeling van financiële aangelegenheden van de Joodse Raad uitermate geschikt voor deze functie. Sam was beheerder en administrateur van de kampafdelingen en was bekend in de Joodse gemeenschap.

Isaac Lipschits schrijft in zijn boek Tsedaka: 'Dankzij bewaard gebleven stukken – een uitvoerig Rapport aan de Voorzitters van 29 november 1942 van Sam Roet, de Financieel Leider van de afdeling en de eveneens uitvoerige maandverslagen – zijn we op de hoogte van het vele werk dat door de afdeling Hulp aan Vertrekkenden is verricht ten behoeve van de Joden die op het punt stonden gedeporteerd te worden.'

De professioneel opgezette afdeling bestond uit twee hoofdbureaus, zes onderafdelingen, zes districts bureaus, een kampafdeling voor Westerbork en één voor Vught. Alleen al op de twee hoofdbureaus werkten 547 personen, van wie 62 bezoldigd. De 485 onbezoldigde werkten voor een stempel dat hen voorlopig vrijwaarde voor deportatie. Lipschits komt tot de volgende conclusie:

Tot welk oordeel men over de Joodse Raad als geheel ook komt, het maatschappelijk werk dat onder zijn leiding en door zijn medewerkers werd verricht betekende voor de vervolgte Joden steun – geestelijke en materiële steun. Ook al vervloog die geestelijke steun in de gaskamers, ook al werd de verstrekte materiële steun op de perrons van de concentratiekampen weer geroofd – op het moment dat die steun werd gegeven heeft het voor de 'hulpvragende'

veel betekend en het steunen van de verdoemden was toch een zaak van rechtvaardigheid, van tsedaka.

Dit lezende vraag ik mezelf af: 'Een vorm van tsedaka?'

Hoe cynisch, hoe luguber om deze steun zo te noemen. Tsedaka is het Joodse gebod om te geven aan behoeftigen. Het woord is afgeleid van *tsedek*, dat in het Hebreeuws rechtvaardigheid, liefdadigheid betekent. Tsedaka betreft geen vrijwillig geven, maar is in de Joodse religie een plicht. Hoewel elke vorm van hulpverlening een gebod is, bepaalde Maimonides, een rabbijn, filosoof en arts uit de twaalfde eeuw, ook bekend als de Rambam (Rabbi Moshe ben Maimon) acht niveaus van tsedaka. De hoogste vorm van tsedaka is te voorkomen dat de mens hulpbehoevend wordt door hem bijvoorbeeld werk te verschaffen of geld te lenen voor het opzetten van een zaak.

De functionarissen van de raad waren op de hoogte van de Duitse plannen en wisten wat het inhield een 'vertrekkende' te zijn. Zij wisten waar de reis naartoe ging en welke verschrikkelijke dood de reizigers te wachten stond.

Hulp aan Vertrekkenden haalde bij Joden veel geld en goederen op en hielp hiermee de 'vertrekkende'. Door een gezin uit de Balistraat, bestaande uit man, vrouw en twaalf kinderen, werd onder- en bovenkleding gevraagd voor de kinderen. Een weduwe, wier man in Mauthausen was vermoord, was achtergebleven met zes kinderen in de leeftijd van 1 tot 14 jaar. Zij vroeg bij deze afdeling kleding en schoeisel voor de kinderen.'

De afdeling Hulp aan Vertrekkenden handelde de aanvragen af. Waar het in feite op neerkomt, is dat deze afdeling willens en wetens de verdoemden valse hoop gaf, *waardoor de deportaties gemakkelijker verliepen*. Dat was ook het doel van de bezetter: alles moest goed georganiseerd en geordend verlopen. De 'vertrekkenden' mochten vooral niet in de gaten krijgen welk gruwelijk lot zij tegemoet gingen. Kan en mag men hier dan van rechtvaardigheid, van tsedaka spreken? Was het niet veel rechtvaardiger en het hoogste niveau van tsedaka om, mede met het ingezamelde geld, het mogelijk te maken deze mensen uit de klauwen van de bezetter te ontworstelen en daarmee te voorkomen dat zij 'vertrekkenden' werden?

De overlevende leden en medewerkers van de raad dankten hun leven en dat van hun familie aan hun vrijwillig op zich genomen activiteiten. Er kan natuurlijk niets op tegen zijn als iemand zijn eigen hachje en dat van

verwanten probeert te redden. Het gaat er alleen om op welke manier dit gebeurt. In dit geval redden zij hun leven door het leven van andere Joden op te offeren. Ik stel dit vast. Een Engels gezegde luidt: *Charity begins at home*, ofwel, het hemd staat nader dan de rok. Dit gezegde, deze vorm van liefdadigheid, staat ver af van tsedaka waartoe de Joodse religie verplicht.

De razzia's en deportaties lieten ook bij de Joodse Raad hun sporen na. Op 1 april 1943 bedroeg het aantal medewerkers op de verschillende afdelingen ruim achtduizend, van wie het overgrote deel onbezoldigd. Vier maanden later, begin augustus, waren het er nog iets meer dan duizend, van wie 369 met salaris. Eind augustus van hetzelfde jaar waren er nog slechts 92 regenten en regentessen van de Joodse gemeenschap bij de raad werkzaam. Het ironische is dat veel van hen na de oorlog bestuurslid van de voorgedijinstellingen zouden worden. De belangrijkste leden van de accountantsdienst van de raad werkten in de naoorlogse jaren juist daar. Was dat toeval?

Na het transport van 29 september 1943 werd Amsterdam door de Duitsers Judenfrei verklaard. Daarmee hield de Joodse Raad op te bestaan. Voor hun bewezen diensten werden de voorzitters in plaats van naar een vernietigingskamp naar een concentratiekamp gestuurd. Niet dat het daar plezierig toeven was, maar de kans op overleven was wel groter. Voor deze bevoorrechte groep stond in 1944 een trein in Westerbork gereed, die hen naar Theresienstadt bracht. Beide voorzitters kwamen levend terug uit de kampen.

Niet iedereen denkt hetzelfde over de Joodse Raad. Waren er geldige redenen voor haar bestaan? Sommigen tonen begrip voor haar werk. Anderen verwijten de leden van de raad medeplichtig te zijn aan de roof en moord op Joden tijdens de bezetting. Ik sluit me volledig aan bij Sam de Wolff, die op 11 november 1947 schrijft in het weekblad *De Vlam*:

Voor de collectieve schuld mogen Asscher en Cohen niet veroordeeld worden. Over de speciaal Joodse schuld kan de Nederlandse strafrechter niet oordelen. Dit oordeel mag alleen door het Joodse volk worden geveld. En ik geloof, dat het oudste volk der historie geen strafoordeel meer zal verlangen over hen, wier vreselijk falen door de geschiedenis is terecht.

6 Dieven van de moderne tijd

De Joden moesten ‘verdwijnen’, besloten de nazi’s, maar niet hun bezittingen. Alvorens de Joden te vermoorden, zorgde de Duitse bezetter er eerst voor om hun bezittingen in handen te krijgen. De Joodse bevolking moest daarom eerst systematisch van al haar aardse bezittingen worden beroofd. De buit omvatte effecten, banktegoeden, contanten, verzekeringen, vorderingen, verkochte en geliquideerde bedrijven, onroerende goederen en hypotheken, huisraad, inboedels, sieraden, en andere kostbaarheden.

Al tijdens de eerste maand van de bezetting begon Seyss-Inquart met het systematisch vervolgen van de Joden. Door middel van discriminerende verordeningen werden ze uit het openbare leven verstoten. Het doel van deze maatregelen was hen rechteloos te maken. De onteigening was georganiseerd door speciaal voor dit doel opgerichte instellingen en werd gesteund door een reeks van zeventien verordeningen. Het was Seyss-Inquart in Nederland wel erg gemakkelijk gemaakt. In de bevolkingsregisters van de steden stond naast de naam en het adres ook het geloof van de bewoners op de kaarten. Het was dus niet moeilijk de Joodse bevolking te traceren.

Om de roof ‘legaal’ te maken moest eerst het begrip ‘Jood’ worden gedefinieerd. Dit gebeurde bij de vierde verordening van 22 oktober 1940. Ieder bedrijf waarin Joden een zekere invloed hadden, was verplicht dit te melden bij de Wirtschaftsprüfstelle (WSP). Artikel 4 gaf een nauwkeurige omschrijving van het begrip ‘Jood’.

Elke nieuwe verordening had tot doel Joden steeds meer uit de bestaande rechtsorde te verwijderen en ze rechteloos te maken. De ‘ontrechting’ ging steeds verder. Eerst werden de Joden in de zakenwereld, het verenigingsleven en binnen het ambtenarenapparaat aangepakt. Daarna was hun particuliere eigendom aan de beurt.

De plannen voor de beroving van de Nederlandse Joden waren, zeker in de beginfase, verhuuld. De werkelijke bedoelingen werden gecamoufleerd om onrust te voorkomen. Woorden als roof, plundering of buit vielen nooit en waren taboe. De Duitse bezetter bedacht dat concentratie van het Joodse vermogen de roof ervan vergemakkelijkte. Speciaal voor dit doel werden twee roofinstellingen opgericht: Lippmann Rosenthal & Co. Sarphatistraat (LIRO) en de Vermögensverwaltungs- und Rentenanstalt (VVRA). Deze twee instellingen

hielden zich bezig met het beheer en de administratie van Joods bezit. De opbrengst van verkochte ondernemingen werd bij de VVRA gestort. De particuliere bezittingen moesten bij de LIRO worden ingeleverd.

Lippmann Rosenthal & Co was sinds 1859 een gerenommeerd bankiershuis gevestigd aan de Nieuwe Spiegelstraat in Amsterdam. Het had goede connecties in Zwitserland, Engeland en de Verenigde Staten. De bank had twee Joodse firmanten, die in 1941 een Duitse beheerder kregen. Die zomer kreeg deze Verwalter van de bezetter de opdracht een nieuw filiaal op te richten. Als locatie werd het bijkantoor van de Amsterdamsche Bank, Sarphatistraat 47-55 te Amsterdam gekozen. De nieuwe instelling kreeg de naam Lippmann Rosenthal & Co. Sarphatistraat en kreeg een Duitse bankier als directeur. Het nieuwe filiaal kreeg als afkorting de naam LIRO en had niets met de oude vertrouwde bank te maken. Het werd een volkomen andere instelling. De naam ervan werd misbruikt om een gevoel van vertrouwen te creëren.

In mei 1941 richtte de Duitse bezetter de stichting VVRA op. De VVRA voerde geen actief roofbeleid, maar ontving liquide middelen van andere roofinstanties, evenals effecten van voornamelijk de LIRO, om die te beleggen.

De zogenoemde Eerste LIRO-Verordening van 8 augustus 1941 over de afhandeling van het Joodse geldelijke vermogen hield in dat Joden hun bezittingen – contanten, effecten, tegoeden en deposito's bij banken en andere geld- en kredietinstellingen – moesten overschrijven naar of storten bij de LIRO.

Noodgedwongen bracht Isaac in de winter van 1941 zijn vermogen naar de LIRO. 'Daar is toch niets mis mee', zei hij tegen Anna, 'Het is een filiaal van Lippmann Rosenthal & Co, waarmee ik al eerder zaken heb gedaan. Het is een gewone bank en het is dicht bij huis.' Maar echt overtuigd van zijn eigen woorden was hij niet. Voor alle zekerheid bracht hij niet zijn gehele vermogen naar de LIRO.

De bezetter wist de beroving van de Joden tot eind 1942 te camoufleren. De schijn werd opgehouden dat LIRO een normale bank was waar men op individuele rekeningkaarten een administratie bijhield van de waarde van de ingeleverde eigendommen. Van deze rekeningen kon geld voor levensonderhoud, belastingbetaling, hypotheekaflossing en heffing aan de Joodse Raad worden opgenomen. Nieuwe verordeningen maakten duidelijk dat de LIRO niet alleen de plaats was waar het vermogen van de

Joden werd geconcentreerd, maar ook waar het zijn eigenaren definitief afhandig werd gemaakt. De LIRO ontpopte zich als roofbank. Vanaf 1943 werden er geen individuele rekeningen van Joden meer aangehouden. De bestaande rekeningen kwamen op een Sammelkonto, een verzamelrekening. In feite impliceerde deze maatregel liquidatie van de rekeningen van alle individuele Joden.

Bij verordening van 11 augustus 1941 ontfermde de Niederländische Grundstücksverwaltung zich met de liquidatie van onroerend goed en hypotheek van de Joden. Bij de NGV werden circa 12.000 percelen en circa 6.000 hypotheek gemeld met een totale waarde van ongeveer 172 miljoen gulden, waarvan zo'n 150 miljoen gulden aan onroerend goed. Nadat de onroerende goederen en hypotheek waren aangemeld, ging de NGV over tot verkoop van de panden en inde de rente en aflossingen op de geconfisqueerde hypotheek. De opbrengsten vloeiden naar de VVRA.

Al spoedig werd het beheer van de geconfisqueerde eigendommen door de NGV overgedragen aan twee firma's van NSB-huize: het administratiekantoor Nobiscum en het Algemeen Nederlands Beheer van Onroerende Goederen. De ANBO verkocht de huizen weer door.

Agrarisch grondbezit was al eerder aangemeld. Joodse eigenaars moesten hun grond voor eind 1941 verkopen aan niet-Joodse kopers. De waarde van het agrarische grondbezit bedroeg circa 17 miljoen gulden. Ook dit kapitaal ging naar de VVRA.

Het isolement van de Nederlandse Joden was voltooid. Ze waren buiten het arbeids- en vermogenscircuit geplaatst, hadden geen geld meer en waren daardoor voor hun levensonderhoud totaal afhankelijk van de Joodse Raad, die van de LIRO maandelijks een vast bedrag voor uitkeringen ontving.

In een uit 1946 stammend rapport van de Amerikaanse overheid, gepubliceerd in mei 2000, worden de financiële instellingen die in Nederland namens de nazi's Joodse eigendommen roofden, betiteld als 'de meest fantastische dieven van de moderne tijd'. De buit werd in 1946 geraamd op ongeveer 3 miljard gulden. De huidige waarde bedraagt circa 45 miljard euro.

7 Oom Jaap

In 1978 zijn Henneke en ik voor zaken in Nederland. Ik maak van de gelegenheid gebruik om te zoeken naar antwoorden op mijn vele openstaande vragen. Familieleden spraken nooit met mij over mijn oorlogsverleden. Ik was er toen ook nog niet aan toe. Maar op 37-jarige leeftijd vind ik de tijd rijp en start met het verzamelen van gegevens over mijn voorouders. Ik correspondeer met diverse instellingen. Haim van der Velde (z.g.), een vriend van mij en een fanatieke genealogische onderzoeker, komt met mijn familiestamboom.

Als eerste bezoek ik het bevolkingsregister in Amsterdam. Met lijn 2 ga ik naar het Centraal Station en vervolgens loop ik door de stad richting Herengracht. Het centrum van Amsterdam is rijk aan contrasten. Aan de ene kant ontwaart de bezoeker de monumentale grachtenpanden met zijn bijzondere gevels uit de Gouden Eeuw, het Koninklijke paleis op de Dam en de restanten van de vele kloosters en synagogen. Aan de andere kant wemelt het er van seksshops, raamprostituees, peepshows, bordelen, kroegen en coffeeshops. Slenterend loop ik door de stad en kom na een uur op de plek van bestemming.

Het bevolkingsregister bevindt zich in een fraai monumentaal gebouw. Ik loop een paar treetjes naar boven en kom in een grote hal met in het midden een informatiebalie.

‘Bij welk loket moet ik zijn voor een uittreksel uit het bevolkingsregister?’ vraag ik.

‘Elk loket is goed, maar je moet eerst hier een nummertje trekken’, antwoordt een dame.

Ik trek nummertje 365 en wacht geduldig op mijn beurt. Op het scherm komt mijn nummer met verwijzing naar loket 2 waar een vrouw van middelbare leeftijd zit.

‘Ik wil een uittreksel van mijn ouders Isaac en Anna en informatie over mijn familie.’

‘Waar zijn die geboren?’

‘Mijn ouders zijn in Mokum geboren en hun laatste adres in Amsterdam was de Plantage Muidergracht.’

‘Ik zie in de computer dat ze beiden op 11 juni 1943 in Sobibor overleden zijn’, zegt de ambtenaar.

‘Vermoord bedoelt u, ze zijn vermoord’, reageer ik geïrriteerd. ‘Kan ik een uittreksel krijgen?’

‘Een ogenblikje’, mompelt de vrouw en loopt weg.

Na een paar minuten komt ze de hal binnen in gezelschap van een oudere man, gekleed in een zwart pak met blauwe das.

‘Aangenaam, mijn naam is Gerritsen en ik ben hoofd van deze afdeling.’

‘Ik ben Philip, de zoon van Isaac en Anna Staal en wil informatie over mijn familie.’

‘Zullen we naar mijn kantoor gaan, daar kunnen we rustig praten.’

‘Is goed’, antwoord ik, en samen lopen we door de lange gang richting kantoor.

‘Gaaf u zitten. Wat kan ik voor u betekenen?’, vraagt Gerritsen.

In het kort vertel ik mijn levensgeschiedenis, geef hem mijn familie-stamboom en zeg: ‘Ik ben op zoek naar de familieleden van mij die nog leven. Ik heb er een paar aangestreept die ik zou willen opzoeken.’

‘Ik begrijp het en zal mijn best doen u verder te helpen. Blijf rustig zitten, ik ben binnen een paar minuten terug.’

Mijn gedachten gaan terug in de tijd. In 1937 stelde de Nederlandse regering aanwijzingen over ‘ideaal gedrag’ van ambtenaren vast. Deze werden niet massaal verspreid en dus kende bijna niemand deze aanwijzingen tijdens de Duitse bezetting. Het is achteraf altijd gemakkelijk te beoordelen wat de juiste houding van een ambtenaar tegenover de bezetter had moeten zijn. Maar er waren natuurlijk ambtenaren die wel zéér bereidwillig voor de Duitsers aan de slag gingen.

Mijn gepeins wordt verstoord door Gerritsen, die terugkomt en begint te vertellen.

‘Ik kan u alleen aan het adres van Jaap Cohen helpen, de broer van uw grootvader van moederszijde. Zijn vrouw en de andere aangestreepte familieleden zijn helaas overleden. Gedurende de oorlog woonden Cor en Jaap op de Amstellaan in Amsterdam. ‘Maar’, ging Gerritsen verder, ‘die laan bestaat niet meer. Ik ben sinds 1939 als ambtenaar bij de gemeente werkzaam en herinner me dat een aantal straten in de Rivierenbuurt in 1945 een nieuwe naam kregen. Dit om de geallieerde leiders te eren, die nazi-Duitsland hadden verslagen. Winston Churchill en Roosevelt kregen

een laan en de Amstellaan heette voortaan de Stalinlaan. Deze drie lanen komen uit op het Victorieplein, dat naar de overwinning is genoemd. Begin november 1956 bleken twee straatnaambordjes in de Amsterdamse Stalinlaan veranderd te zijn in de Vier Novemberlaan. Het was een protest van een buurtbewoner tegen de inval van de Sovjet-Unie in Hongarije. Een dag later besloot de Amsterdamse raad om deze straatnaam te veranderen in Vrijheidslaan.'

'Sinds 1956 zijn er dus maar twee geallieerde leiders met een laan verbonden met het Victorieplein?' vraag ik.

'Klopt', zegt Gerritsen.

'Oh', concludeer ik, 'als ik het dus goed begrijp woonden Jaap en Cor tot 1945 op de Amstellaan, nu wonen ze op de Vrijheidslaan en tussendoor hebben ze ook nog op de Stalinlaan gewoond. Ze hebben dus op drie verschillende adressen gewoond zonder één keer verhuisd te zijn?'

'Klopt alweer', beaamt Gerritsen.

'Gedurende dezelfde periode ben ik eenentwintig keer verhuisd.'

De volgende dag bel ik oom Jaap, vertel wie ik ben en zeg dat ik hem graag wil bezoeken.

'Waar ben je nu?'

'In Amsterdam.'

'Kan je nu meteen komen?'

'Is goed en ik neem mijn vrouw mee.'

'Prima. Je moet lijn 25 richting Berlagebrug nemen en uitstappen op de Rijnstraat', legt Jaap uit.

Het is een warme zomerdag en ik ben blij als ik de benauwde tram uitstap en weer frisse lucht kan ademen. De Vrijheidslaan is te herkennen aan de kenmerkende architectuur van Michel de Klerk in de stijl van de Amsterdamse school. Hij werd in 1884 geboren als het 25e kind van een 78-jarige Joodse diamantslijper. De Klerk stierf op zijn 39ste verjaardag aan een longontsteking. Zijn vrouw en jongste zoon werden in de Tweede Wereldoorlog vermoord in Duitse vernietigingskampen. Lea in Auschwitz en Edo in Sobibor.

Op de Vrijheidslaan aangekomen zoek ik naar het huisnummer van Jaap. Oom Jaap woont nog steeds op de Vrijheidslaan, hoek Vechtstraat. Ik druk op de bel en na een minuutje wordt de deur geopend.

‘Philip, ben jij het?’ roept de man boven aan de trap.

‘Ja.’

‘Kom binnen.’

Boven gekomen steek ik mijn hand uit die Jaap stevig vasthoudt.

‘Zo, jij bent dus Philip.’

‘Ja helemaal.’

Jaap trekt mijn hand naar zich toe, omhelst me en zegt met een brok in zijn keel: ‘Dat is lang geleden. Goed je weer te zien jongen. Hoe gaat het met je? Kom binnen. Jammer dat mijn vrouw een paar jaar geleden overleden is, ze had het vaak over jullie. Ze vroeg zich dan af waar jij en je broer waren en hoe het met jullie ging. Ik mis haar nog steeds.’

‘Dit is Henneke mijn vrouw’, zeg ik, waarop Jaap haar op beide wangen zoent. Hij loopt voor ons uit zijn appartement binnen en vraagt: ‘Wat willen jullie drinken?’

‘Een kopje thee’, antwoorden Henneke en ik tegelijk.

De huiskamer bevindt zich aan de straatkant. Er staat een tv, een bandrecorder en een zithoek met bank en stoelen. Naast de huiskamer bevindt zich een slaapkamer met aangrenzend de badkamer. ‘U hebt hier een mooi uitzicht op het plein’, zegt Henneke als Jaap met de thee binnenkomt.

Oom Jaap gaat zitten en zuchtend begint hij te vertellen: ‘Dat is lang, veel te lang dat ik je niet gezien heb. Hoe is het met je en hoe gaat het met je broer Marcel?’

‘Goed’, antwoord ik en vertel over de weeshuizen, mijn gezin, mijn werk en studie.

‘Wij, jouw tante Cor en ik konden goed opschieten met je ouders, we zagen jullie vaak. Omdat ik met een niet-Joodse vrouw getrouwd was, viel ik niet onder de Neurenberger rassenwetten. Het feit dat ik Joods was had voor mij dan ook geen gevolgen tijdens de Duitse bezetting.

In het voorjaar van 1943, toen de razzia’s op hun hoogtepunt waren, besloten je ouders onder te duiken. Ze hadden voor zichzelf en voor jullie een plaats gevonden. Voor jou en je broer in Soest en zelf zouden ze in Hilversum onderduiken. Alles was geregeld. Ik herinner het me nog als de dag van gisteren. Het was vrijdag 21 mei 1943 toen Cor op de fiets

wegging. Voorop de fiets had ze een babystoeltje voor jou en achterop een stoeltje voor je broer. Ze had een afspraak ergens in Amsterdam met een zekere Daan. Verder mocht ik niets weten over waar ze naartoe ging. Toen ze laat in de avond thuiskwam, zei ze alleen maar dat alles goed was gegaan en dat jullie veilig waren.'

Jaap was een begaafd violist en oprichter en kapelmeester van het beroemde Jackson trio. Trots laat hij ons de Stradivarius zien, waarmee hij jaren zijn brood verdiende. 'Dat waren voor mij de betere dagen', fluistert oom Jaap met een treurig gezicht en vertelt verder. 'Deze huiskamer heeft nog steeds het dubbele plafond uit de oorlogsjaren. Ik heb daar destijds de door jouw ouders in bewaring gegeven waardevolle voorwerpen verstopt. Jammer genoeg moest ik een groot gedeelte hiervan, waaronder de kostbare postzegelverzameling van Isaac, in de oorlog verkopen. Het was koud en er was geen werk. We hadden geld nodig voor eten en om jullie onderduik te betalen.'

'Wat voor mensen waren mijn ouders en waar leefden ze van?' vraag ik.

'Jouw ouders waren lieve mensen en sociaal voelend. Jouw vader was lid van de Ancient Order of Foresters, een broederschap gebaseerd op de principes van sympathie, onderling hulpbetoon en de noodzakelijke verbondenheid van de mensen. Hij was werkzaam in de diamantindustrie en hij hield van schilderen. Ook was hij een begaafd atleet en lid van de Amsterdamse atletiekclub. Tijdens de crisis in de jaren dertig maakte hij van zijn hobby zijn beroep. Hij ging perkamenten lampenkappen beschilderen. In een paar jaar tijd bouwde hij een goedlopende zaak op.'

'Waarom hebben jullie ons nooit opgezocht?'

'Dat mochten we niet, dat werd ons door jullie voogd verboden. We bleven aandringen en hebben jullie één keer in de Rudelsheimstichting opgezocht. Toen we een tweede afspraak wilden maken, werd ons gezegd dat jullie naar Israël waren geëmigreerd. Hetzelfde verhaal hoorden we van je onderduikmoeder en van een broer van je toezienende voogd.'

'Ik ben pas na ons huwelijk, op 22-jarige leeftijd, met Henneke naar Israël gegaan', zeg ik verbaasd.

Na een paar uur praten en vooral luisteren, gaan we weg. Jaap geeft me een ansichtkaart met een foto van het Jackson Trio als herinnering aan vervlogen tijden. Ook krijg ik het restant van de postzegelverzameling. Jammer genoeg heeft dit album geen enkele waarde voor me. Het is leeg en uit niets blijkt dat het van mijn vader is geweest.

Vanaf die bewuste dag in mei 1943 heb ik mijn tante Cor nog één keer, ergens begin 1950, gezien. Cor, haar man Jaap, mijn broer en ik waren slachtoffers van de pseudopsychologen die het beter vonden de weeskinderen niet met het verleden te confronteren. Tante Cor en oom Jaap mochten de kinderen niet opzoeken. Niemand vertelde ons over het bestaan van hen. Vijfendertig jaar nadat tante Cor mij en mijn broer in veiligheid brachten, heb ik mijn eerste puzzelstukje gevonden.

8 Verraad

Anna en Isaac liepen die vrijdagavond 21 mei 1943 onwennig door het huis. Er heerste een stilte die niet door kinderstemmen onderbroken werd. Ze wisten dat ze goed gehandeld hadden, het belangrijkste was immers dat hun kinderen veilig waren. Het was maar voor korte tijd, de oorlog zou niet lang meer duren en dan hadden ze hun schatjes weer bij zich.

Mijn ouders zouden zelf ook, over een paar uurtjes, op een veilige plek zijn. Ze waren klaar voor de reis naar hun onderduikadres bij de familie De Haan in Hilversum. Alles was geregeld. In de tuin hadden ze met Bets, een blonde vrouw en al jaren de vaste hulp in de huishouding, een kist met waardevolle bezittingen begraven. Een koffertje stond ingepakt voor de reis naar hun onderduikadres. Hun geld, goud, zilver en schilderijen waren in bewaring gegeven aan een 'bewariër', een niet-Jood die goederen van Joden bewaarde voordat ze onderdoken of gedeporteerd werden. Betaling voor de onderduik was ook geregeld. Mijn ouders waren, zoals men dat noemt, goed bij kas. Hun onderduik en die van mijn broer en mij konden ze dan ook op verschillende manieren betalen. Voor hun kinderen hadden ze contant geld opzij gelegd. Als betaling voor hun eigen onderduik besloten ze een schilderij op te offeren. De Haan mocht van mijn ouders een schilderij uit hun collectie uitzoeken. Zijn keus viel op het schilderij van de beroemde Duitse schilder Hanns Fay. Een prachtig stillevens van bloemen in een vaas. De koopovereenkomst werd in drievoud getekend; het schilderij zouden ze meenemen naar hun onderduikadres.

In de lijst van dit schilderij had Isaac een plattegrond met een beschrijving van de inhoud van de kist verborgen. Hij meende dat het daar veilig zou zijn. Een beroemd schilderij wordt immers niet uit zijn lijst gehaald en is altijd terug te vinden. Vermoeid van de lange en emotionele dag lagen Anna en Isaac huilend in elkaars armen en vielen zo in slaap.

Voor de tweede keer werd er die avond op de deur geklopt. Anna, versuft van de slaap, dacht dat Cor iets vergeten was en maakte Isaac wakker. Maar dit waren geen bescheiden klopjes. Er werd op de deur gebonsd. De stemmen klonken hard en wreed in de stille nacht.

'Doe open! Nu! Open! Politie!'

Ze keken elkaar angstig aan. Er ging een schok door Anna's lichaam, haar keel werd droog, haar gezicht wit.

'Ze hebben Cor met de kinderen gepakt en nu komen ze ons halen', fluisterde ze in Isaacs oor.

De laatste maanden hadden ze langdurig met elkaar gesproken over razzia's, kampen en de mogelijkheid van onderduiken. Zodra de nacht in de dageraad overging zouden ze op weg naar hun onderduikadres zijn. Ze waren niet voorbereid op deze verandering in hun plannen voor de toekomst.

'Wat willen jullie?' vroeg Isaac zonder de klink van de deur te lichten.

'Bent u Isaac?' werd er in accentloos Nederlands door de man aan de andere kant van de deur geschreeuwd. Weer werd er hevig op de deur gebonsd.

Isaac opende de deur en zag twee mannen staan. Eén van hen in het uniform van de Duitse politie, de ander in een zwart pak en met platte pet, het uniform van de Amsterdamse politie. De man in het zwarte uniform blafte: 'Jullie persoonsbewijzen.' Na ontvangst vergeleek hij deze met de namen die op zijn gele, verfrommelde papiertje stonden.

'Jullie gaan met ons mee en zijn, als ik goed geïnformeerd ben, gereed voor de reis.' Wijzend op de koffer in de gang vroeg de agent gemeen grijzend: 'Staat die al klaar?' Zonder op antwoord te wachten schreeuwde hij: 'Waar zijn jullie kinderen?'

Anna en Isaac keken elkaar opgelucht aan. Tot hun geluk waren de kinderen veilig. 'Die zijn vorige week met vrienden van ons naar Limburg gegaan', antwoordde Anna zonder een spier van haar gezicht te vertrekken.

De man in het zwarte pak duwde Isaac opzij, liep door het huis, gooi- de deuren van kamers open en zocht in kasten. Hij stapte het magazijn binnen en gluurde tussen de beschilderde lampenkappen. Bovengekomen riep hij tegen de Duitser: 'Hun kinderen zijn hier niet, we kunnen vertrek- ken', en duwde Isaac en Anna ruw naar buiten.

De burenhingen uit de ramen en keken wat er gebeurde. Niemand protesteerde of stelde vragen. Ze hadden dit wel vaker gezien en misschien dachten ze wel: *weer een huis te huur of te koop voor familie of vrienden.*

'Doe de deur op slot en geef me de sleutels', beval de agent.

Buitengekomen zag Isaac, op de hoek van de Muidersgracht, zijn huis- baas Peter staan. Hij had zijn makelaarskantoor aan huis. Ze kenden el- kaar goed en Isaac vertrouwde hem. Isaac had zelfs waardevolle

bezittingen aan hem in bewaring gegeven. Peter liep naar hen toe. Isaac keek hem vragend aan en beseftte tegelijkertijd dat ze verraden waren. De agent gaf zijn sleutels aan Peter die zich, zonder hen aan te kijken, omdraaide en wegliep.

Was het toeval dat mijn broer en ik net op tijd de dans waren ontsprongen? Hadden de burens iets gehoord of gezien? Of waren wij misschien verraden door 'bewaarsers'? Die avond was er in Amsterdam geen razzia. 'Brave' Nederlandse burgers moeten ervoor gezorgd hebben dat de reis van mijn ouders naar hun onderduikadres veranderde in een enkele reis naar Sobibor in Polen.

Eerder die week werd er aan de deur gebeld. Isaac keek, zoals gewoonlijk voordat hij opende, door het kleine raampje in de voordeur. Hij zag een jongeman staan. Hoewel het niet regende had de man een beige regenjas aan en een hoed op zijn hoofd. Isaac opende het raampje en zei: 'Goedemorgen, wat kan ik voor u doen?'

De man antwoordde: 'Ik ben Bert de Haan. Ik moest in Amsterdam zijn en mijn vader vroeg of ik het schilderij wilde ophalen.'

Isaac schrok maar liet niets merken, herstelde zich snel en vroeg quasi argeloos: 'Over welk schilderij heeft u het?'

De jongeman haalde de koopovereenkomst tevoorschijn en liet hem aan Isaac zien.

'Oké, kom binnen', sprak Isaac en deed de deur open. 'Het is niet goed als iemand u hier ziet.'

'Ach', zei Bert, 'niemand weet hier wie ik ben'. 'En, ik ben geen Jood', verklaarde hij glimlachend.

'Afgesproken was dat wij het schilderij vrijdagavond zouden meenemen en aan uw vader geven', zei Isaac.

'Dat weet ik', reageerde Bert. 'Maar mijn vader leek het bij nader inzien niet zo verstandig. Bovendien is het wel erg gevaarlijk voor een Jood om met een duur schilderij onder zijn arm door Amsterdam te lopen.'

Op de derde kopie van de koopovereenkomst schreef Isaac: Schilderij ontvangen op donderdag 20 mei 1943 door Bert de Haan en liet hem daaronder tekenen. Hij pakte het schilderij in en mompelde: 'Wees voorzichtig, tot morgen en geef de groeten aan je ouders.'

De Duitsers betaalden aan iedereen die Joden verraadde een bedrag van minstens zeven en een halve gulden per 'kop'. Deze premie kon oplopen tot 40 gulden per arrestant. Omgerekend naar nu bedroeg het

‘kopgeld’ tussen de honderd en vijfhonderd euro. IJverige, hardwerkende Nederlanders konden er een goed maandsalaris mee ‘verdienen’. En wie de kans kreeg vulde ook nog eens zijn zakken met gestolen geld, sieraden en huisraad. Bovendien, als extra verdienste voor de bewaariers, hoefden de in bewaring genomen bezittingen van de Joodse gedeporteerden niet teruggegeven te worden. Het was immers voor de meeste ‘vertrekkenden’, zoals de Joodse Raad hen noemde, een enkele reis naar het hiernamaals.

Na een paar minuten lopen kwamen Anna en Isaac bij de Hollandsche Schouwburg terecht. Het gebouw werd door SS'ers bewaakt, die hulp kregen van de Nederlandse NSB. Deze collaborateurs werden in 1943 ingezet bij het opsporen van ondergedoken Joden. Politie mannen maakten het echtpaar duidelijk dat ze de bewakers niet mochten aanspreken. Voor alle vragen moesten ze zich wenden tot de medewerkers van de Joodsche Raad in het gebouw.

Mijn ouders kenden dit theater van concerten en toneelstukken. Maar dit hadden ze niet verwacht. Ze wisten niet wat ze zagen en schrokken zich wild. Het toneel was ontdaan van zijn decors en alle attributen waren verwijderd. Uit de hoge lichtbrug bungelden draden. Schilderijen en beelden waren verdwenen. De stoelen van de orkestbak en de zaal waren uit de vloer gerukt en langs de muren gezet. Alle lichten, behalve de noodverlichting, waren gedoofd. Er heerste een idiote drukte. Massa's mensen werden tegen elkaar geduwd. Ze konden zich nauwelijks wenden of keren. Isaac schatte dat er zich meer dan duizend mensen in de kleine Hollandsche Schouwburg bevonden. Het was er warm, benauwd en vies. De meeste mensen zaten in de grote zaal, op de trappen, balkons en in de loges. Sommigen liepen rondjes door het gebouw. De voormalige koffiekamer was als ziekenzaaltje ingericht. Een paar oude vrouwen lagen daar te slapen. Medewerkers van de Joodsche Raad deelden maaltijden uit.

Mijn ouders wisten waar al deze mensen naartoe moesten om hun behoefte te doen. Maar zelfs de slachtoffers die dat niet wisten, omdat ze nog nooit in deze schouwburg waren geweest, konden de wc's met gesloten ogen vinden. Ze hoefden slechts de stank te volgen. Er waren te weinig toiletten voor zoveel mensen. Twee wc's voor de heren en drie voor de dames, waarvan twee buiten werking. Ze hadden net als al die anderen geen flauw idee wat er met hen ging gebeuren. Hun blik viel op een groep oude, kreupele, en blinde mensen. De één nog meer hulpbehoevend dan de ander. Ook merkten ze op dat er geen kinderen in het gebouw waren.

Isaac vroeg zich af: *Zijn dit, zoals het genoemd wordt, tewerkgesteld? Wat gebeurt er met ons en al deze mensen? Van jonge mensen kan ik aannemen dat ze kunnen werken. Maar wat ik hier zie is afschrikwekkend.* Een ding wist hij zeker; het betekende niet veel goeds voor de toekomst.

De meeste deportaties van Nederlandse Joden verliepen via de Hollandsche Schouwburg in Amsterdam, waar de Joden tijdelijk werden ondergebracht. Voor de oorlog was dit een populair theater in de Plantagebuurt in Amsterdam. In 1941 veranderde de Duitse bezetter de naam van het theater in 'Joodsche Schouwburg'. Vanaf dat moment mochten alleen daar Joodse musici en artiesten optreden voor uitsluitend Joods publiek.

Een jaar later kreeg de schouwburg een andere functie door de bezetter toegewezen. Joden uit Amsterdam en omstreken moesten zich melden voor deportatie, of kwamen hier onder dwang terecht. Jonge kinderen werden van hun ouders gescheiden en in een tegenover de Schouwburg gelegen crèche ondergebracht. Op de dag van de deportatie werden de kinderen weer bij hun ouders gevoegd. Ongeveer zeshonderd kinderen zijn via deze crèche door de zogenaamde kindergroepen van het verzet weg gesmokkeld. Door te frauderen met persoonslijsten verdwenen de kinderen uit de administratie. Doorgaans kwamen ze met toestemming van hun ouders terecht bij onderduikgezinnen.

Het gebouw lag in het centrum van Amsterdam aan de rand van de Jodenbuurt, in een drukke woonwijk met veel niet-Joodse bewoners. Dit getuigt van de zelfverzekerdheid en arrogantie waarmee de vervolgers hun moordplannen tot uitvoer brachten. In een jaar tijd deporteerden ze ruim zestigduizend mannen, vrouwen en kinderen via de Joodsche Schouwburg naar concentratie- en vernietigingskampen.

Joodse artiesten kregen in de schouwburg de onmogelijke opdracht om de grote groep mensen, die hier onder dwang verbleef, bij aankomst te helpen. Weigeren betekende deportatie.

Niet alleen Amsterdamse Joden maar ook Joden uit de provincie werden in de Hollandsche Schouwburg opgesloten. Onder de gevangenen bevonden zich mensen met vrijstellingsstempels, ouderen, kinderen en niet-Nederlandse Joden. De laatste groep was al voor 1940 naar Nederland gevlucht, vooral uit Duitsland en Oostenrijk. Nu zaten ze weer in de val van de nazi's.

In de Umschlagplatz Plantage Middenlaan, zoals de Duitse bezetter de Hollandsche Schouwburg ook wel noemde, vond bij binnenkomst de registratie plaats van iedereen. Slachtoffers kwamen binnen na verraad, een oproep of een razzia. Eenmaal binnen begon het wachten. Veel gevangenen probeerden met hulp van medewerkers van de Joodse Raad een vrijstelling te krijgen. Sommigen deden een poging om te ontsnappen en zo te ontkomen aan hun lot. Meestal lukte dat niet. Het verblijf in de schouwburg duurde dagen en soms zelfs weken.

In de chaos van menselijke ellende en wrede onderdrukking door de SS voerde het hoofd personeelszaken, Walter Süskind, op bedachtzame wijze reddingsoperaties uit. Bijna niemand wist dat onder zijn leiding honderden volwassenen, kinderen en baby's uit de schouwburg werden gered. Het gesjoemel met aantallen en persoonlijke gegevens begon al bij het registreren na binnenkomst. Süskind sprak vloeiend Duits en kende de mentaliteit van de bezetter. Zo wist hij het vertrouwen van de nazi-bewakers te winnen. Door zijn functie was hij in staat de persoonsgegevens van vooral kinderen te manipuleren. Zijn goede relatie met de Duitse autoriteiten kwam hem daarbij goed van pas. Hij ging zelfs vriendschappelijk om met Ferdinand aus der Fünten, de SS'er die in Amsterdam de leiding had over de deportatie van Joden.

30 Het litteken

Tot de jaren tachtig van de vorige eeuw kwamen er weinig herinneringen naar boven als ik aan mijn jeugd dacht. Sommige mensen beschikken over een fotografisch geheugen, ze herinneren tot in details gebeurtenissen uit een lang vervlogen tijd. Ik heb nooit over mijn jeugd nagedacht, maar me alleen beziggehouden met de toekomst. *Waarom piekeren wat er in het verleden gebeurd is? Dat maakt je zwak en kwetsbaar*, zo dacht ik. *Kun je wel gewoon doorleven als je over de trauma's in je leven blijft piekeren?*

Het zal wel een ingebouwd mechanisme in de mens zijn dat de schrijnende gebeurtenissen in je leven te doet vergeten. *Het kan toch niet waar zijn dat mijn ouders, grootouders en andere familieleden zo grondig vernederd zijn en daarna vermoord, hield ik mezelf voor. Ze waren ontsnapt, zitten in Rusland, achter het 'ijzeren gordijn', kunnen geen contact met mij en mijn broer opnemen en op een goede dag staan ze voor ons.*

Door dit voor waar aan te nemen, sloot ik me af voor de pijnlijke doctrine van het orthodox-Joods weeshuis waar ik opgroeide. Mij werd voorgehouden: *Alles is in de hand van de almachtige en die heeft voor alles een rede. Niet altijd begrijpen wij zijn handelen, maar dat wil niet zeggen dat hij gedachte-loos bezig is.*

Dit houdt in, zo begreep ik als kind: Wij hebben het verdiend om zonder ouders en grootouders door het leven te gaan. Er zijn andere kinderen – zoals de kinderen van de directeur – die beter zijn dan wij want die hebben wel ouders. Wij zijn arme domme weesjes.

Psychologie was een van de belangrijkste vakken waarmee ik tijdens mijn studie in aanraking kwam. In 1977, na een succesvolle afronding van mijn studie economie en statistiek en weer terug in Israël, was het mij door zelfonderzoek en met professionele hulp gelukt het leven te accepteren zoals het is. Ik liet mijn weggestopte verdriet toe en keek het recht in de ogen. Het lag er nog precies zoals ik het daar, als peuter van twee jaar, had neergelegd.

Neergelegd bij de onbewuste patronen die het leven beheersen. Zoals ademhalen, het verteren van voedsel, bloed rondpompen en duizend andere patronen waarbij we niet nadenken, totdat er iets mis gaat.

Niet aan het verdriet denken, er niet over spreken, doorgaan met leven of er niets is gebeurd. Ik had in mijn brein mijn jeugd gewist. Mijn oorlogstrauma zou me verder wel met rust laten. En, misschien vond ik de magische knop waarmee alles teruggedraaid kon worden. Terug naar de peuter van twee, die nog steeds in mij leefde. Terug naar mijn familie, zo droomde ik. Maar de realiteit was anders.

Mijn onverwerkte verdriet belemmerde me mijn nieuw verworven kennis en kwaliteiten te gebruiken. Achteraf gezien was de timing natuurlijk logisch. Ik had mijn studie met succes afgerond en de leeftijd bereikt die mijn vader nooit had weten te bereiken. Maar de vragen uit mijn jeugd bleven nog steeds onbeantwoord. En de magische knop bestond niet.

Verdriet is als onkruid. Als je het niet op tijd behandelt overwoekert het alles. Het zet zich vast in de grond en dan is er geen plaats voor andere planten, bloemen of groenten. Hoelang het duurt voordat er alleen nog onkruid overblijft, hangt van de omgeving af. De wond die de oorlog veroorzaakte, was nooit behandeld, genas niet en begon te etteren. De veroorzaakte pijn maakte functioneren onmogelijk. Het kostte een paar jaar therapie om zonder schuldgevoel te leren leven.

Ik begon aan de zoektocht naar mijn verleden: het bewust worden van mijn jeugd. Het proces duurde lang en maakte enorm veel emoties bij mij los. Ik besloot mijn zielenpijn niet met pillen te bestrijden. Mijn verdriet kreeg eindelijk een plek. Niet dat de pijn vergeten is. De open wond is geheeld. Het litteken is gebleven ter herinnering, maar doet geen pijn als het aangeraakt wordt. Ik weet met alle onbeantwoorde vragen te leven, het onbewuste deel van mijn leven is bewust geworden en heeft daarmee zijn belemmerende werking verloren. Elke dag denk ik aan mijn ouders en andere vermoorde familieleden. Ik weet inmiddels dat het geen strafmaatregel is wegens ongehoorzaamheid of domheid. En dat het niet kwam, omdat ik niet gewenst was of doordat mijn ouders me hadden ‘weggegeven’. Ik was er niet de oorzaak van dat mijn ouders waren opgepakt en vermoord. Ik weet dat mijn ouders uit zelfopoffering en liefde voor mijn broer en mij gehandeld hebben.

Mijn opvoeders in de Rudelsheimstichting, de psychologen en de autoriteiten vonden het makkelijker om niet over zulke nare en moeilijke

zaken zoals de Sjoa en de dood te spreken. Veertig jaar voelde ik mij schuldig dat ik de oorlog overleefd had. Ik voelde minachting en woede tegen de mensheid, die zoiets gruwelijks als de Sjoa had bedacht en uitgevoerd.

Bijna veertig jaar duurt het voordat ik me sterk genoeg acht en de moed kan opbrengen om de waarheid onder ogen te zien. Eind jaren zeventig van de vorige eeuw ga ik met Henneke naar Yad Vashem in Jeruzalem. In dat instituut, museum en monument in Jeruzalem ter herinnering aan de Sjoa, staat zwart op wit wat ik al die jaren wist, maar niet wilde weten. Lang hoopte ik, tegen beter weten in, dat mijn ouders op een goede dag zouden terugkomen. Maar in Yad Vashem staat in de boeken niet alleen dat ze zijn vermoord en waar, er staat ook een datum bij. De goederentrein vertrok op 8 juni 1943 uit Westerbork met 3.017 gedeporteerden. Niemand van dit transport overleefde de oorlog. Direct na aankomst in Sobibor op 11 juni 1943, werden ze vergast. Mijn vader was 33 en mijn moeder 29 jaar. Ook mijn grootouders overleefden het naziregime niet. Beide grootvaders werden in de herfst van 1942 in Auschwitz vermoord. Beide grootmoeders ondergingen hetzelfde lot in het voorjaar van 1943 in Sobibor.

Op 11 juni 1980 steek ik voor het eerst in mijn leven een gedenkkaars aan ter nagedachtenis aan mijn ouders en andere vermoorden gedurende de Sjoa. Om de cirkel te sluiten moet ik naar Sobibor. Israël had destijds geen diplomatieke betrekkingen met Polen waardoor ik dat land niet kon bezoeken.

Onverwachts doet zich een mogelijkheid voor. Het Europees Economisch Landbouw Congres vindt in 1987 in Polen plaats. Het ministerie van Landbouw nodigt mij uit om met de Israëlische delegatie naar deze conferentie te gaan. Op het vliegveld van Warschau worden we door vertegenwoordigers van het congres opgewacht, die ons naar de campus van de universiteit van Warschau brengen. De tiende verdieping en tevens hoogste van het gebouw is voor de Israëlische delegatie gereserveerd. Dat hoeft niet vervelend te zijn wanneer er een lift aanwezig is. Maar het gebouw is nieuw, nog niet helemaal klaar en de lift werkt niet.

De dagen dat ik deelneem aan het congres bezoekt Henneke bezienswaardigheden in Warschau. Zeventien musea, kerken en paleizen liggen

binnen een straal van één kilometer van de universiteit. Henneke ziet het echter als haar belangrijkste taak om reisinformatie over de concentratie- en vernietigingskampen tijdens de Sjoa te bemachtigen. Hoe kon je daar komen? Ze vraagt het aan het personeel van de universiteit en bij kantoren voor toeristeninformatie. Telkens krijgt ze weer hetzelfde antwoord: 'Ik weet niet waarover je het hebt. Er waren in Polen geen concentratiekampen, er zijn hier geen Joden vermoord.' Na veel vergeefse pogingen en inmiddels een paar dagen verder, probeert ze haar geluk nogmaals bij de universiteit.

'Mevrouw, kunt u mij vertellen hoe ik bij Auschwitz, Majdanek en Sobibor kan komen?'

'Ik weet niet waar over u het heeft', hoort Henneke voor de zoveelste keer.

'U weet best waarover ik het heb. U weet best dat hier miljoenen Joden zijn vermoord en ik eis van u de informatie, hoe daar te komen.'

De vrouw achter de balie zegt niets, bukt zich en haalt uit de kast een handvol folders die ze op de tafel smijt. Zonder iets te zeggen neemt Henneke de folders mee naar haar kamer.

De dagen na het congres gebruikt de Israëlische delegatie om naar Sobibor, Auschwitz en Majdanek te gaan. Ook gaan deelnemers naar Krakow, eens het centrum van het Oost-Europese Jodendom. Henneke en ik zonderen ons af. In de vernietigingskampen en de concentratiekampen willen we alleen zijn.

In Sobibor, dat anderhalf jaar heeft bestaan, zijn 250.000 Joden vergast en daarna verbrand, onder wie 33.000 Nederlandse Joden. Staande boven de as van de vermoorde Joden op een perceel waar nu bomen groeien, zeg ik Kaddisj. Kaddisj, één van de belangrijkste gebeden van het Jodendom wordt ter nagedachtenis van de doden door rouwenden gezegd. Het bijzondere van dit gebed is dat er geen vermelding van de overledene in voorkomt. Ook is dit gebed een grote uitzondering in de Joodse liturgie, omdat het niet tot de Almachtige is gericht maar tot de aanwezigen. De nabestaande zegt tot hen dat hij, ondanks het zware verlies en wellicht boosheid op God en de hele wereld, zijn vertrouwen in de toekomst niet heeft verloren.

Vijfenveertig jaar na datum zeg ik mijn gebed. Ik ben daar alleen met Henneke, maar voel de aanwezigheid van alle Joodse overlevenden van de Sjoa.

Met medeweten en medewerking van de Nederlandse overheid, banken, verzekeraars en effectenhandelaren werden de Joden tijdens de Tweede Wereldoorlog systematisch beroofd. Rond het jaar 2000, na lange en moeizame onderhandelingen, kregen ze 347 miljoen euro terug, de zogeheten Maror-gelden (Morele Aansprakelijkheid Roof en Rechtsherstel).

Philip Staal geldt als een van de voorvechters van dit rechtsherstel. Jarenlang deed hij onderzoek in archieven en dossiers en ontdekte dat niet alleen tijdens de oorlog, maar ook ná de oorlog miljoenen euro's zijn verdwenen, geld dat de Joodse oorlogsslachtoffers, waaronder veel oorlogsswezen, rechtmatig toekomt.

In *Mijn erfenis* verweeft hij deze speurtocht met zijn eigen, hartverscheurende levensverhaal, dat begint in de oorlog. Op 21 mei 1943 kreeg hij een laatste knuffel van zijn ouders, Isaac en Anna Staal. Tante Cor loodste Philip en broer Marcel middenin de nacht, achterop haar fiets, naar een veilig onderkomen. Zijn ouders werden kort daarna verraden, opgepakt en afgevoerd naar Sobibor, waar ze zijn vermoord. Na de oorlog groeiden de twee broers op in weeshuizen. Het zou jaren duren voordat Philip Staal de kracht en overtuiging vond om te vechten voor het rechtsherstel van de Joden én de Joodse oorlogsswezen. Dat doet hij met niet aflatende kracht.

Econoom Philip Staal (1941) woont met vrouw en familie in Israël. Hij is een van de ondertekenaars van de Maror-overeenkomst met de banken, de Amsterdamse beurs en de Joodse organisaties. Voor zijn werk aan dit rechtsherstel werd hij benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau.

ISBN 978-94-6301-102-0

 Eburon